O`ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT HISOBOTLARINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TUZISHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING O`RNI VA AHAMIYATI

Raxmonova Zebiniso Abdihalimovna
E-mail: zebinisoraxmonova1@gmail.com

Annotatsiya. Hozirgi buxgalteriya hisobi va audit hisobotlarini xalqaro standartlar asosida tuzishning ahamiyati va dolzarbligi tobora ortib borayotgan bir davrda raqamli iqtisodiyot va sun`iy intelektga ham alohida e`tibor berish ushbu jarayonning yanada takomillashgan holda rivojlanishiga o`z hissasini qo`shadi. Ushbu qadamlar esa `ozbekiston iqtisodiyotida xalqaro iqtisodiy ko`rsatkichlarni ijobiy tomonga o`zgarishida o`z o`rniga ega ekanligi haqida alohida to`xtalib o`tilgan, fikr va mulohazalar yuritilgan.

Kalit sozlar: MHXS, AXS, elektron buxgalteriya, big data, blokcheyn texnologiyasi, raqamli iqtisodiyot, avtomatlashtirish, raqamli xatarlarni baholash, sun`iy intelekt, xalqaro standartlarning samaradorligi, elektron hujjatlarni aylanishi, moliyaviy shaffoflik.

Annotation. At a time when the importance and relevance of preparing accounting and audit reports based on international standards are steadily increasing, placing special emphasis on the digital economy and artificial intelligence contributes to the further advancement and refinement of this process. The article discusses and analyzes the role these measures play in positively shifting international economic indicators within Uzbekistan's economy.

Keywords: IFRS, IAS, electronic accounting, big data, blockchain technology, digital economy, automation, digital risk assessment, artificial intelligence, effectiveness of international standards, electronic document management, financial transparency.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida iqtisodiyotning raqamlashtirilishi xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini boshqarish, moliyaviy axborotlarni qayta ishlash va iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi korxonalarda buxgalteriya hisobini yuritish, moliyaviy hisobotlarni shakllantirish va auditorlik tekshiruvlarini tashkil etishning zamonaviy usullarini joriy qilishni talab etmoqda.

Buxgalteriya hisobi korxona faoliyatining moliyaviy natijalarini aniqlash, aktivlar va majburiyatlar holatini baholash, daromadlar hamda xarajatlarni hisobga olishning asosiy axborot manbai hisoblanadi. Shuningdek audit esa ushbu axborotlarning ishonchliligi, amaldagi talablar va tegishli hisobot asoslariga muvofiqligini baholashga xizmat qiladi. Shu sababli hisob va audit tizimlarining xalqaro standartlarga mosligi iqtisodiy barqarorlik, investorlar ishonchi va korporativ boshqaruv sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasida ham moliyaviy hisobot tizimini xalqaro talablarga muvofiqlashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonda raqamli iqtisodiyot nafaqat hisob-kitoblarni tezlashtiruvchi vosita, balki moliyaviy axborotlarning shaffofligi, taqqoslanuvchanligi va ishonchliligini ta’minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Asosiy qism. Hozirgi kunda buxgalteriya hisobi va audit sohasida raqamli iqtisodiyot va texnologiyalar, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, sun'iy intellekt va ESG (ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv) tamoyillarini joriy etish eng muhim dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Shunday ekan raqamlashtirish va avtomatlashtirishga alohida to`xtalib o`tamiz. Raqamli iqtisodiyot va avtomatlashtirish elektron buxgalteriya, katta hajmdagi ma`lumotlar ya`ni Big Data va Blokcheyn texnologiyasi kabilarni o`z ichiga oladi.

Raqamli iqtisodiyot — iqtisodiy faoliyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli platformalar, elektron ma’lumotlar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlaridan keng foydalanishga asoslangan iqtisodiy faoliyat shaklidir.

Buxgalteriya hisobi va audit sohasida raqamli iqtisodiyot quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish;
- elektron hisob-fakturalar va raqamli birlamchi hujjatlardan foydalanish;
- moliyaviy ma’lumotlarni yagona axborot tizimida jamlash;
- moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida shakllantirish;
- auditorlik dalillarini elektron shaklda to‘plash va tahlil qilish;
- sun’iy intellekt hamda ma’lumotlar tahlili vositalarini joriy etish.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) korxonalarning moliyaviy holati, faoliyat natijalari va pul oqimlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni belgilangan tamoyillar asosida taqdim etishga xizmat qiladi. Xalqaro audit standartlari (XAS) esa auditorlik tekshiruvlarini rejalashtirish, auditorlik dalillarini yig‘ish, muhim xatoliklar xavfini baholash va auditorlik xulosasini shakllantirishga doir talablarni belgilaydi.

Shuni ta’kidlash lozimki, raqamli texnologiyalardan foydalanishning o‘zi hisobotning xalqaro standartlarga muvofiqligini kafolatlamaydi. Buning uchun hisob siyosati, aktiv va majburiyatlarni tan olish, baholash, tasniflash hamda axborotlarni ochib berish talablari tegishli standartlarga muvofiq qo‘llanilishi zarur.

Demak, raqamli iqtisodiyot texnologik imkoniyatlarni yaratsa, xalqaro standartlar ushbu imkoniyatlar asosida shakllantiriladigan moliyaviy axborotning mazmuni va sifatiga qo‘yiladigan talablarni belgilaydi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish korxonalar faoliyati to‘g‘risidagi axborotlarning xalqaro miqyosda tushunarli va taqqoslanadigan bo‘lishini ta’minlashga qaratilgan. Raqamli texnologiyalar esa ushbu jarayonning amaliy samaradorligini oshiradi.

Birinchidan, raqamlashtirish hisob jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Zamonaviy buxgalteriya dasturlari orqali xo‘jalik operatsiyalarini qayd etish, hisobvaraqlar bo‘yicha ma’lumotlarni umumlashtirish, aylanma qaydnomalarini shakllantirish va moliyaviy hisobotlar uchun zarur ma’lumotlarni tayyorlash mumkin. Natijada qo‘lda bajariladigan ishlar hajmi kamayib, takroriy xatolar xavfi pasayadi.

Ikkinchidan, raqamli tizimlar moliyaviy ma’lumotlarning izchilligini ta’minlaydi. Masalan, korxonaning xaridlar, sotuvlar, ombor, ish haqi va bank operatsiyalari to‘g‘risidagi ma’lumotlarini o‘zaro integratsiyalashgan tizimda yuritish hisob registrlari bilan birlamchi hujjatlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni saqlashga yordam beradi.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar xalqaro standartlarga muvofiq hisobotlarni tayyorlashni yengillashtiradi. Bunda korxona hisob ma’lumotlarini tegishli hisobot moddalari

bo‘yicha tasniflash, zarur tuzatishlarni amalga oshirish va izohlarni shakllantirish jarayonlarini avtomatlashtirishi mumkin.

To‘rtinchidan, elektron hujjat aylanishi moliyaviy axborotlarning harakatini kuzatish imkonini beradi. Hujjatning yaratilgan vaqti, tasdiqlanishi, o‘zgartirilishi va mas’ul shaxslar to‘g‘risidagi qaydlar ichki nazoratni kuchaytiradi.

Beshinchidan, raqamli hisobotlar investorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun axborotlardan foydalanishni osonlashtiradi. IFRS Foundation ma’lumotlariga ko‘ra, Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari taksonomiyasi moliyaviy ma’lumotlarni kompyuter orqali o‘qish, izlash, ajratib olish va turli kompaniyalar kesimida taqqoslash imkonini beradi. [2]

Shunday qilib, raqamli iqtisodiyot xalqaro standartlar asosida hisobot tuzish jarayonini tezlashtirish bilan birga, axborotlarning izchilligi va ulardan foydalanish imkoniyatlarini ham yaxshilaydi.

Audit jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish auditorning katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilishi, tavakkalchiliklarni aniqlashi va auditorlik dalillarini tizimli ravishda to‘plashi uchun imkoniyat yaratadi.

An’anaviy auditda ko‘pincha hujjatlarning tanlab olingan qismi tekshiriladi. Raqamli tahlil vositalari esa tegishli ma’lumotlar bazasining katta qismini yoki texnik jihatdan imkon mavjud bo‘lganda to‘liq to‘plamini tahlil qilishga yordam beradi. Bu holat noodatiy operatsiyalar, takroriy to‘lovlar, ruxsatsiz o‘zgartirishlar va hisob-kitoblardagi tafovutlarni aniqlash imkoniyatini kengaytiradi.

Raqamli texnologiyalarning auditdagi asosiy qo‘llanilish yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

1. Katta ma’lumotlar tahlili. Auditor korxonaning bank operatsiyalari, savdo tushumlari, xarajatlari va boshqa moliyaviy ko‘rsatkichlarini tahlil qilib, noodatiy o‘zgarishlar hamda yuqori tavakkalchilikka ega operatsiyalarni aniqlashi mumkin.

2. Sun’iy intellekt. Sun’iy intellekt vositalari hujjatlardan ma’lumot ajratib olish, operatsiyalarni tasniflash, o‘zaro mos kelmaydigan ko‘rsatkichlarni aniqlash va auditorlik tahlilini qo‘llab-quvvatlashda ishlatilishi mumkin. Biroq ularning natijalari auditor tomonidan tekshirilishi va mustaqil baholanishi kerak.

3. Avtomatlashtirilgan nazorat. Dasturiy tizimlar belgilangan limitlardan ortiq to‘lovlar, tasdiqlash tartibiga rioya qilinmagan operatsiyalar va hisobdagi nomuvofiqliklar haqida ogohlantirish berishi mumkin.

4. Elektron auditorlik dalillari. Elektron hujjatlar, bank ko‘chirmalari, tizim jurnallari va raqamli tasdiqlash yozuvlari auditorlik dalillarini yig‘ish hamda hujjatlashtirish jarayonida qo‘llaniladi. Bunda ma’lumotlarning kelib chiqishi, yaxlitligi va ishonchliligi baholanishi lozim.

5. Masofaviy audit. Himoyalangan axborot tizimlari orqali hujjatlar almashish va ma’lumotlarni masofadan tahlil qilish auditorlik jarayonining ayrim bosqichlarini tezlashtiradi.

Biroq raqamli vositalar auditorning kasbiy mulohazasi, mustaqilligi va javobgarligini almashtirmaydi. Xalqaro audit standartlari talablariga muvofiq auditor yetarli va tegishli auditorlik dalillarini olishi, aniqlangan xavflarni baholashi hamda asoslangan xulosa chiqarishi zarur.

Demak, raqamli texnologiyalar auditni oddiy hujjat tekshiruvidan ma’lumotlarga asoslangan, xavflarni oldindan aniqlashga yo‘naltirilgan tahliliy jarayonga aylantirish imkonini beradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy hisobotlarni tayyorlash jarayoni o‘zaro bog‘langan bosqichlardan tashkil topadi.

Birinchi bosqich — **birlamchi ma’lumotlarni yig‘ish.** Bunda elektron hisob-fakturalar, bank ko‘chirmalari, shartnomalar, to‘lov hujjatlari va boshqa xo‘jalik operatsiyalariga oid ma’lumotlar yig‘iladi.

Ikkinchi bosqich — **ma’lumotlarni qayta ishlash va hisob registrlarida aks ettirish.** Xo‘jalik operatsiyalari tegishli hisobvaraqlarda qayd etiladi, o‘zaro solishtiriladi va nazoratdan o‘tkaziladi.

Uchinchi bosqich — **xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtirish.** Aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlar tegishli standartlar asosida tan olinadi, baholanadi, tasniflanadi hamda zarur tuzatishlar amalga oshiriladi.

To‘rtinchi bosqich — **moliyaviy hisobotlarni shakllantirish.** Moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot, foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to‘g‘risidagi hisobot, pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot hamda xususiy kapitaldagi o‘zgarishlar va izohlar bo‘yicha tegishli ma’lumotlar tayyorlanadi.

Beshinchi bosqich — **raqamli tekshirish va tasdiqlash.** Hisobot ko‘rsatkichlari o‘zaro solishtiriladi, mantiqiy nazoratlar o‘tkaziladi, hujjatlar bilan bog‘liqlik tekshiriladi va hisobot vakolatli shaxslar tomonidan tasdiqlanadi.

Oltinchi bosqich — **audit va axborotni taqdim etish.** Zarur hollarda hisobot mustaqil auditorlik tekshiruvidan o‘tkaziladi va belgilangan talablar asosida foydalanuvchilarga taqdim etiladi.

Ushbu mexanizmda ma’lumotlarning yagona manbadan olinishi, ularning izchil tasniflanishi va har bir hisobot ko‘rsatkichini asoslovchi hujjatgacha kuzatish imkoniyati muhim hisoblanadi.

Masalan, korxona asosiy vositalar hisobini avtomatlashtirgan bo‘lsa, dastur vositalar yordamida aktivning dastlabki qiymati, foydalanish muddati, amortizatsiya hisob-kitoblari va balans qiymatini kuzatishi mumkin. Biroq aktivni tan olish, uning foydali xizmat muddatini belgilash, qadrsizlanishni baholash va tegishli izohlarni tayyorlash uchun MHXS talablarini to‘g‘ri qo‘llash hamda mutaxassisning kasbiy mulohazasi zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot O‘zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va audit hisobotlarini xalqaro standartlar asosida shakllantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari hisob jarayonlarini avtomatlashtirish, moliyaviy ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, xatolarni aniqlash va hisobotlarning shaffofligini oshirish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalarni xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish natijasida korxonalarning moliyaviy axborotlari xalqaro investorlar, kreditorlar, davlat organlari va boshqa manfaatdor tomonlar uchun yanada tushunarli va taqqoslanadigan bo‘ladi. Shu bilan birga, raqamlashtirish samaradorligi faqat texnologiyalarning mavjudligi bilan emas, balki ma’lumotlar sifati, xodimlarning malakasi, ichki nazorat tizimi va axborot xavfsizligining qay darajada ta’minlanganligi bilan ham belgilanadi.

O‘zbekistonda moliyaviy hisobot tizimini xalqaro talablarga muvofiqlashtirishga qaratilgan islohotlarni davom ettirish, raqamli hisobot formatlarini rivojlantirish, auditorlik amaliyotiga zamonaviy tahlil vositalarini joriy etish hamda malakali mutaxassislar tayyorlash muhim vazifalardan hisoblanadi.

Umuman olganda, raqamli iqtisodiyot va xalqaro standartlarning o‘zaro uyg‘unligi mamlakatda moliyaviy intizomni mustahkamlash, korporativ boshqaruv sifatini oshirish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-sentabrdagi PQ-282-son qarori. “Moliyaviy hisob tizimini xalqaro talab va standartlarga muvofiq takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
2. IFRS Foundation. Digital Financial Reporting va IFRS Accounting Taxonomy materiallari. Rasmiy sayt: https://www.ifrs.org/digital-financial-reporting/ va https://www.ifrs.org/issued-standards/ifrs-taxonomy/
3. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. “Moliyaviy hisobotning milliy standartlari: xalqaro amaliyotga muvofiq yangi bosqich”. 2026-yil 22-yanvar. https://gov.uz/oz/imv/news/view/123216
4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. “Buxgalteriya hisobi va auditorlik faoliyati sohasida 2025-yil davomida erishilgan natijalar yuzasidan ma’lumotnoma”. https://gov.uz/oz/imv/news/view/128226
5. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016-yil 13-aprel, O‘RQ-404-son.
6. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). International Standards on Auditing (ISA). Rasmiy sayt: https://www.iaasb.org/
7. O‘zbekiston Respublikasi hududida qo‘llash uchun moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish to‘g‘risidagi normativ hujjat. Adliya vazirligida 2022-yil 9-dekabrda 3400-son bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan hujjat va unga kiritilgan tegishli o‘zgartirishlar. https://lex.uz/uz/acts/-6312360